

OROLBO‘YI HUDUDIDA SHARQ JIYDASI (*ELAEAGNUS ORIENTALIS* L.) NING TOSHKENT-16 VA SAMARQAND-7 NAVLARI KLON KO‘CHATLARINI JORIY QILINISHI

¹Qunnazarov Aziz Jumanazarovich, ²Turdiyev Saydali Ashurovich

¹Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalari instituti, Tayanch doktoranti

²Professor, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, Toshkent davlat agrar universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14005941>

O‘simliklar inson hayotining obodligi va farovinligiga hamda barqarorligining tayanch manbai hisoblanadi. Yog‘och ashyolaridan qurilish mebel sanoatida, mevalari va boshqa organlaridan oziq-ovqat hamda farmasevtika sanoatida xom-ashyo sifatida foydalaniladi. Daraxt, buta, o‘t va o‘simliklar erlarning meliorativ holatini yaxshilash, ekologik muvozanatning barqarorlashishiga, aholini kislorod bilan ta‘minlanishiga mabaa bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6-oktyabr PQ-4850 sonli “O‘zbekiston Respublikasi o‘rmon xo‘jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qaroriga asos Orolbo‘yi mintaqasining tannazulga yuz tutgan yerlarida yashil qoplamalar barpo etish, hududlarning tuproq eroziyasini oldini olish, yerning meliorativ holatini yaqshilash va 2021-yil 2-noyabrda o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida belgilangan ustuvor vazifalardan kelib chiqib, mamlakatimizda “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida hududlarda ko‘chat ekish, ko‘kalamzorlashtirish va obodonlashtirishga doir tadbirlarda faol ishtirok etish belgilangan.

Shunga ko‘ra qaror va loyiha dasturlari ijrosini ta‘minlash maqsadiga ko‘ra, atrof muhit ob‘ektlarida ixota daraxtzorlari barpo etish, yerlarni meliorativ holatini yaxshilash, shamol va suv eroziyalaridan himoya qilish maqsadida Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlat o‘rmon qumitasi tasarrufidagi “Xo‘jayli davlat o‘rmon xo‘jaligi” ko‘chatxonasi tajriba maydonida Sharq jiydasining Toshkent-16 va Samarqand-7 navlarining bir yillik klon ko‘chatlari asosida kolleksion bog‘i barpo etildi. Jumladan bizning tadqiqotlarimiz maqsadiga ko‘ra Toshkent voxasi sharoitida yaratilgan, sharq jiydasi navlarini Qoraqalpog‘iston iqlim sharoitiga moslashuvchanligini o‘rganishdan iborat edi.

Shunga ko‘ra Toshkent voxasi sharoitida etishtirilgan Toshkent-16 va Samarqand-7 nav ko‘chatlari “Xo‘jayli davlat o‘rmon xo‘jaligi” ko‘chatxonasi tajriba maydonida standart ko‘chatlar asosida Kolleksion bog‘i barpo etildi. Ushbu kolleksion bog‘da ko‘chatlarning o‘sib rivojlanishi va saqlanish ko‘rsatgichlari 3 (uch) yil davomida o‘rganildi. Tahlillar natijalariga ko‘ra Toshkent voxasi sharoitida yaratilgan Toshkent-16 va Samarqand-7 navlari Qoraqalpog‘iston iqlim sharoitiga moslashuvchanligi yuqori ekanligi aniqlandi.

Shu boisdan moslashuvchanligi yuqori bo‘lgan ushbu navlarni Kolleksion bog‘da klonlari (qalamchalari) kech kuz va erta bahorda vegetatsiya jarayoni boshlanmasdan tayyorlanib ekish ishlari olib borildi (kuzda tayyorlangan qalamchalar maxsus transheyalarda saqlanib erta bahorda ekildi). Qalamchalardan klon ko‘chatlar 4 yil davomida (4-5 ming donadan har yili) etishtirildi va quyida nomlari keltirilgan hududlarda asosan ikki maqsadda (joriy qilindi) ekildi.

Birinchi maqsadimiz, Orolbo‘yi mintaqasi hududi erlarning meliorativ holatini yaxshilash (jiyda ildizlarida azotni o‘zlashtiruvchi mikoriza hosil qiluvchi tuganak bakteriyalar mavjud), himoya-ixotazorlari barpo etish, hudud bioxilma-xilligini oshirish, ekologik muvozanatni barqarorlashtirish hamda barcha fauna vakillari uchun ozuqa zanjirini yaratish:

Ikkinchidan aholi yashash joylari hududlarida madaniy jiydazorlar, onalik plantatsiyalarini barpo etish qishloq xo‘jaligi ekinlari atrofini himoyalash, oziq-ovqat va farmasevtika sanoati hamda eksport uchun manbaa tayyorlashdan iborat.

Shunga ko‘ra etishtirilgan (iqlimlashtirilgan) Toshkent-16 va Samarqand-7 navlarining standart klon ko‘chatlar maydonlarda turli sxemalarda; masalan himoya daraxtzorlari sifatida har bir ko‘chat oralig‘i 2 m, qatorlar oralig‘i 4 m oraliqda ekildi (kolleksion bog‘ yaratish maqsadida 4x5, 5x5 va 5x6 sxemada) o‘z ildiziga ega bir yillik standart klon ko‘chatlar ekildi.

Ariq va zovurlar bo‘ylarida hamda dalalar chetlariga, bir chiziq bo‘ylab (linya) shakilda, har bir ko‘chatlar 2 m oraliqda ekildi. Ihota daraxtzorlar esa - qishloq xo‘jaligi ekinlari, chorvachilik fermalari, kanallar, aholi punktlari, avtomobil va temir yo‘llar, suv omborlari va boshqa ob‘yektlarni tabiatning noqulay hodisalari (qurg‘oqchilik, qum, tuproq eroziyasi, sel va qor) dan saqlash va mikroiqlimni yaxshilash maqsadlarida barpo qilinadigan o‘rmon daraxtzorlari sifatida ekildi. Joriy qilingan ihotazorlar obe‘ktlari quydagilardan iborat.

1. Nukus shahri, Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti atrofini ko‘kalamzorlashtirish, himoya daraxtzorlarini barpo etish maqsadida 150 dona (tup) ko‘chatlar ekildi.

2. Xo‘jayli tumani, Oq oltin massivi Jan‘a jap OFY ning fermer xo‘jaligi yer maydonlarida ihotazorlar barpo etish maqsadida 1600 dona (tup);

3. Chimboy tumani, May Jap-1 OFY fermerlar yer maydonlarida ihotazorlar barpo etish maqsadida 1850 dona (tup);

4. Qorao‘zak tumani, Akademik Sobir Kamalov OFY ning fermerlar yer maydonlariga ihotazorlar barpo etish maqsadida 150 dona (tup);

5. Qorao‘zak tumani, A.Dosnazarov hududi Qora buqa OFY “Pana Farm” fermer xo‘jaligi yer maydoniga ihotazor barpo etish maqsadida 400 dona (tup) ko‘chatlar ekildi.

1-jadval

Ihotazorlar sifatida ekilgan bir yillik ko‘chatlar soni

T/r	Joriy qilingan tuman	Joriy qilingan maydon	Joriy qilingan sana	Ekilgan ko‘chatlar soni (dona)	Ekilish maqsadi	Ekilgan maydon (m)
1	Nukus shaxri	Qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiya-lar instituti	1.11.2022 yil	150	Ihotazor	300
2	Xo‘jayli tumani	Oq oltin massivi Jan‘a jap OFY	24.02.2023 yil	1600	Ihotazor	3200
3	Chimboy tumani	May Jap-1 OFY fermerlar yer maydonlariga	21.11.2023 yil	1850	Ihotazor	3700
4	Qorao‘zak tumani	Akademik Sobir Kamalov OFY ning fermerlar yer maydonlari	4.12.2023 yil	150	Ihotazor	300
5	Qorao‘zak tumani	A.Dosnazarov hududi Qora buqa OFY “Pana Farm”	11.05.2024 yil	400	Ihotazor	800

		fermer				
Jami				4150		8300

Orolbo‘yi mintaqasi hududida Ihotazorlar barpo etish bo‘yicha jami 4150 dona (tup) bir yillik o‘z ildiziga ega bolgan standart ko‘chatlar ekilib, 8300 metr oraliqni tashkil qildi. Shunda qilingan ishlarning natijalariga ekilgan ko‘chatlarning moslashuvchanligiga, tutib ketish natijadorligiga keladigan bo‘lsak ko‘chatlarimizning ko‘pchilik qismi ya‘ni 85-90% ko‘kardi.

1-rasm. Iqlimlashtirish maqsadida Ihotazorlar sifatida Toshkent-16 va Samarqand-7 navlarining standart klon ko‘chatlarni ekish jarayoni

Bundan ko‘rinib turibiki ko‘karib turgan ko‘chatlarimiz soni 3527 dona (tup) ni tashkil qiladi.

Hudud nuqtai nazaridan 7055 metr maydonda ko‘chatlar o‘sib turibti, agar bunga gektar hisobida qaraydigan bo‘sak, ihotazorlar 2x4 sxemada barpo etish nuqtai nazardan 3-4 gektarni, 5x6 sxemada plantatsiya barpo etilganda o‘rtacha 10 gektar maydonni tashkil qiladi.

Keyingi joriy qilingan ishlarimiz, yashil qoplamalar, bog‘lar va onalik plantatsiyalar barpo etish maqsadida qilingan bo‘lib, kelajakda ushbu plantatsiyalardan qalamchalar olib ko‘paytirish, mevalaridan oziq-ovqat sifatida foydalanish hamda yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, qum chang to‘zonlarni ko‘tarilishini oldini olish maqsadida ekildi. Joriy qilingan obe‘ktlar:

1. Mo‘ynoq tumani, Mo‘ynoq davlat o‘rmon xo‘jaligi yer maydoni Orol dengizi qurigan tubida jiydazor barpo etish maqsadida yo‘nalishining 0 km o‘bektiga 100 dona (tup) va 132 km o‘bektiga 200 dona (tup):
2. Mo‘ynoq tumani, Mo‘ynoq davlat o‘rmon xo‘jaligi yer maydoni Orol dengizi qurigan tubida jiydazorlar barpo etish maqsadida yo‘nalishining 0 km o‘bektiga yana 200 dona (tup):
3. Qonliko‘l tumani, Qonliko‘l ixtisoslashtirilgan davlat o‘rmon xo‘jaligi ko‘chatxonasi yer maydoniga onalik klon olish maqsadida ona plantatsiyasida 250 dona (tup):

**Onalik plantatsiya tarzida ekilgan bir
yillik ko‘chatlar**

T/r	Joriy qilingan tuman	Joriy qilingan maydon	Joriy qilingan sana	Ekilgan ko‘chatlar soni (dona)	Ekilish maqsadi	Ekilgan maydon (ga)
1	Mo‘ynoq tumani	Orol dengizi yonalishi 0 km	11.11.2022 yil	100	Onalik plantatsiya	0.2
		Orol dengizi yonalishi 132 km		200		0.3
2	Mo‘ynoq tumani	Orol dengizi yonalishi 0 km	7.04.2023 yil	200	Onalik plantatsiya	0.3
3	Qonliko‘l tumani	O‘rmon xo‘jalik ko‘chatxonasiga	10.04.2023 yil	250	Onalik plantatsiya	0.35
4	Nukus tumani	O‘rmon xo‘jalik ko‘chatxonasiga	11.04.2023 yil	300	Onalik plantatsiya	0.4
5	Beruniy tumani	Shax Abboz Ualiy machiti maydonida	26.12.2023 yil	400	Onalik plantatsiya	0.5
6	Mo‘ynoq tumani	Orol dengizi yonalishi 0 km	4.05.2024 yil	200	Onalik plantatsiya	0.3
Jami				1650		2.35

4. Nukus tumani, Nukus davlat o‘rmon xo‘jaligi ko‘chatxonasi yer maydoniga onalik plantatsiyalarini barpo etish (kelajakda klon qalamchalarini olish) maqsadida 300 dona (tup):

5. Beruniy tumani, Shax Abboz Valiy machiti yer maydonlariga yashil bog‘ yaratish ko‘kalamzorlashtirish maqsadida 400 dona (tup) ko‘chatlar ekildi.

6. Mo‘ynoq tumani, Mo‘ynoq davlat o‘rmon xo‘jaligi yer maydoni Orol dengizi qurigan tubida jiydazorlar barpo etish maqsadida yo‘nalishining 0 km o‘bektiga yana 200 dona (tup):

Ushbu onalik plantatsiyalar barpo etish maqsadida ekilgan ko‘chatlar soni 1650 dona (tup) ni tashkil etib 2.35 ga maydonda onalik plantatsiya (yashil qoplamalar) barpo etildi. Yuqorida keltirilgan maqsadimizga ko‘ra ko‘chatlarni ekish jarayonida tajriba tariqasidagi agrotexnik tadbirlar qo‘llanildi, Jumladan:

Mo‘ynoq tumani, Orol dengizining qurigan tubiga ekilgan jami ko‘chatlar soni 700 dona (tup) ni va 1.1 ga maydonni tashkil qilib, ko‘chatlarimiz 4 xil tajriba uslubida ekildi.

1-nazorat varianti sifatida, bunda ko‘chatlar shunday ekildi (o‘stiruvchi moddalar qo‘llanilmadi) faqat ekilgan zaxoti sug‘orildi.

2-variantda bunda ekilayotgan ko‘chatlar ostiga 250 gramm biogumus solinib ekildi va ekilgandan keyin suv quyildi.

3- variantda bunda ko‘chatlar ostiga 20 gramm gidrogel solindi va ekilgandan keyin suv quyildi.

4-variantda ham ekilayotgan ko‘chatlar ostiga ya‘ni (komaga)chuqurga 250 gramm biogumus va 20 gramm gidrogel solindi va ustiga bir chelak (10 litr boshqa variantlarda ham) suv quyildi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida ekilgan ko‘chatlarning ko‘karuvchanlik darajasi o‘rganildi, shunga ko‘ra nazorat varianti sifatida ekilgan ko‘chatlarimiz 15-20 kun davomida ko‘karuvchanlikni tashkil qildi, 2 va 3 variantlarda ekilgan ko‘chatlarimiz 30-35 kun davomida ko‘karuvchanlikni tashkil qildi va 4-variantda ekilgan ko‘chatlarimiz 120-150 kun ko‘karuvchanlikni tashkil qildi.

Ushbu Mo‘ynoq tumani, Orol dengizi suvidan xoli bo‘lgan hududda ekilgan ko‘chatlarning vegetatsiya davomidagi o‘sinh va tutib qolish ko‘rsatkichlarining sabablarini keltirib o‘tadigan bo‘lsak, yer (tuproq)ning mexanik tarkibi qum, qumning tarkibida o‘simlik uchun zarur bo‘lgan oziq elementlari diyarli yoq va haddan tashqari tuz miqdorining ko‘pligi va iqlimning keskin o‘zgarishi kunduzi issiq hamda kechasi keskin sovuq bolishi ko‘chatlarning ko‘karuvchanligiga salbiy tasir qildi.

Orol dengizi hududi sharoiti bo‘yicha D.Ro‘zmetov va S.Samonovalar ma’lumotlarida quyidagilar bayon etilgan:

Hozirgi kunda Orol dengizi 3 bo‘lakka bo‘lingan: birinchisi —kichik va sayoz shimoliy qismi (sho‘rligi -8-13 g/l); ikkinchisi - nisbatan kattaroq maydonga ega bo‘lgan va sayoz sharqiy qismi (sho‘rligi -69-72 g/l); uchinchisi –eng chuqur hisoblangan g‘arbiy qismi (sho‘rligi - 68-69 g/l). Dengiz dekabr o‘rtalaridan mart oxirigacha muzlaydi. Yozda suvning yuqori qismidagi temperaturasi 27° ga yetadi. Chuqurlik ortishi bilan temperatura tez pasayadi. Yozda 1 m chuqurlikda temperatura 8° ga o‘zgaradi. Dengiz ustida havoning urtacha temperaturasi yozda 24-26°, qishda -7°, -13,5° [6].

Qonliko‘l va Nukus tumanlari o‘rmon xo‘jaliklari yer maydonlarida mineral o‘g‘itlarni ya‘ni ozuqa elementlarni qo‘llamagan holda ekildi, jami ekilgan ko‘chatlar soni 550 dona (tup) ni 0.75 ga yer maydonni tashkil etadi.

Hududda ekilgan sharq jiydasi ko‘chatlari bir yillik standart o‘z ildiziga ega ko‘chatlar bo‘lib onalik plantatsiya yaratish maqsadida ekildi. Ekilgan ko‘chatlar daslabki birinchi oyida sug‘orish imkoniyati bo‘lmaganligi natijasida suv berilmadi va natijada 70% ko‘chatlar novud bo‘ldi. Ho‘zirgi kunga kelib atiga 25% jiyda ko‘chatlari ko‘karuvchanlikni tashkil qilmoqda.

2-rasm. Onalik plantatsiya qilingan yer maydonlari.

Beruniy tumani, Shax Abboz Ualiy machiti maydonida yashil bog‘ yaratish maqsadida jami 400 dona (tup), 0.5 ga yer maydoniga ekildi, ekilgan zahoti sug‘orish ishlari amalga oshirildi. Ho‘zirgi kunda ekilgan ko‘chatlarning ko‘karuvchanligi 80% ni tashkil qilmoqda.

Ushbu ekilgan sharq jiydasining Toshkent-16 va Samarqand-7 navlari joriy qilingan ko‘chatlar jami 5800 tupni tashkil qilgan bo‘lsa, ekilgan yer maydoni gektar hisobida 10,65 ga maydonni tashkil qiladi. Bu qilingan ishlarimiz kelajakda ona daraxtlar sifatida vegetative material (qalamchalar) olish manbai va navlarni ko‘paytirish uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi. Jiydaning iqlimlashtirilgan navlari asosida ihota o‘rmonlarini barpo qilish, aholining salomatligini saqlash maqsadida, mevali oziq-ovqat sifatida, farmasevtika sanoatida, ilimiy meditsinada, fauna uchun oziqa manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga jiydazorlar ekologiya-ning mubozanatini barqorarlashishida jiyda o‘rmonlarini tabiiy paydo bolishi natijasida, xalq xo‘jaligining turmush darajasini oshishida manbaa bo‘lib xizmat qiladi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН ДАБИЁТЛАР

1. Turdiev S., Polatov B. INFLUENCE OF HETEROAUXIN SOLUTION ON ROOTING OF STEM CUTTINGS AND DEVELOPMENT OF SEEDLINGS OF THE OLEASTER //Science and Innovation. – 2022. – T. 1. – №. 8. – C. 204-208.<http://scientists.uz/view.php?id=2613>
2. Turdiev S. Developing new varieties and improving *Elaeagnus orientalis* L. through selective breeding in Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 389. – C. 03087. https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2023/26/e3sconf_uesf2023_03087.pdf
3. Kunnazarov A., Turdiev S. STUDY OF MYCORHIZE-PRODUCING MUSHROOMS OF THE ELAEAGNUS ORIENTALIS. L UNDER THE CONDITIONS OF THE ARAL SEA REGION //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. D1. – C. 26-30.<https://doi.org/10.5281/zenodo.7525843>
4. Ш.Холтўраев, Турдиев С.А. Р.Қурбонов Орол денгизининг суви қуриган тубини яшил ҳудудларга айлантира оламизми. Ўзбекистон қишлоқ ва сув хўжалиги №1. 2023. 37 – 39 бет Veb sayt: <http://qxjurnal.uz/load/>
5. Akhmedov E. et al. Features of Growth and Development of Peppermint (*Mentha Piperita* L.) in the Row Spacing of Rosehip (*Rosa Canina* L.) //International Scientific Conference on Agricultural Machinery Industry “Interagromash”. – Cham : Springer International Publishing, 2022. – C. 2012-2017. 2022: XV International Scientific Conference “INTERAGROMASH 2022” pp 2012–2017. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-21219-2_224
6. Ro‘zmetov D., Samonova S. EKOLOGIK XAVF-HATAR OROL DENGIZI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 265-268.